

УДК 347.627

*О. І. Сафончик,
асистент кафедри цивільного права ОНЮА*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ШЛЮБУ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЯВИЩА ТА ЙОГО ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ

Шлюб є складне соціальне явище. При цьому зазначається і його юридичний аспект, у зв'язку з чим це і складає предмет дослідження правової науки. Незважаючи на зусилля вчених з'ясувати правову природу шлюбу, зазначене питання ще не знайшло свого однозначного вирішення. Аналіз різних позицій дає підставу для побудови певних концепцій шлюбу.

У правовому сенсі, як визначав Г. Ф. Шершеневич, юридичний шлюб — це союз чоловіка і жінки з метою співжиття, заснований на взаємній згоді та укладений у встановленій формі [1].

В юридичному енциклопедичному словнику шлюб визначається як вільний, добровільний, заснований на почуттях взаємної любові та поваги, що укладається для створення сім'ї та який породжує взаємні права та обов'язки для подружжя [2].

В. І. Бошко визначав шлюб як «вільний, рівноправний, як правило, довічний союз чоловіка і жінки, укладений з дотриманням умов та порядку, передбачених законом, спрямований на створення сім'ї і який породжує у них особисті та майнові подружні права та обов'язки» [3].

В. Ф. Маслов відзначав, що шлюб — це союз чоловіка і жінки з метою створення сім'ї [4]. При цьому шлюб розглядався як союз, спрямований на продовження людського роду, тобто на народження і виховання дітей, а не договір чи угода.

М. Т. Оридорога підкреслював, що шлюб — юридично визнана і заснована на любові духовна й фізична спільність чоловіка та жінки, яка забезпечує народження і виховання дітей [5]. Інші вчені також стверджували, що шлюб — це укладений у встановленому порядку з дотриманням вимог закону добровільний і рівноправний союз чоловіка і жінки, спрямований на створення сім'ї, який породжує взаємні права та обов'язки [6].

Зазначені визначення шлюбу можна звести до таких конкретних ознак:

1. Шлюб — це союз (не правочин, не договір, а саме союз) чоловіка і жінки, заснований на моногамному зв'язку.

2. Шлюб — це вільний союз. Вступ до шлюбу є добровільним і вільним, так само як є вільним припинення шлюбу шляхом його розірвання.

3. Шлюб — це рівноправний союз чоловіка і жінки, що вступають до шлюбу, рівноправні як відносно особистих прав, так і відносно майна, що було нажито спільною працею під час перебування у шлюбі.

4. Шлюб — це союз, що укладається у встановленій державою формі, тобто державні органи, які реєструють шлюбний союз, пред'являють до нього ряд вимог, передбачених законом.

Деякі автори вважають, що шлюб передбачає довічний союз. Довічність союзу обумовлена його цілями — створення сім'ї, народження та виховання дітей, взаємна моральна і матеріальна підтримка. Зазначені цілі не можуть бути короткотривалими. Вони розраховані, як правило, на все життя. Однак деякі юристи не включають цю ознаку до складу обов'язкових його елементів [7], вважаючи, що цим скасовують рубіж між подружнім статусом і конкретними правовідносинами, що можуть виникати в результаті реалізації прав, які складають цей спеціальний статус. Тому, на їх думку, створюється деяка неясність у визначенні дійсного значення правового статусу подружжя в конструкції так званого «шлюбного правовідношення» [8]. Крім того, це суперечить ст. 56 СК України щодо права кожного з подружжя припинити шлюбні відносини.

Стаття 26 Сімейного кодексу України передбачає випадки, за наявності яких шлюб не може бути укладений. Шлюб, укладений з порушенням законом умов або за наявності перешкод до вступу до шлюбу, може бути визнаний недійсним в судовому порядку.

Шлюб є основою сім'ї. Тому на думку деяких вчених, доцільно визнати шосту ознаку шлюбу: мету створення сім'ї. І хоча на практиці часто зустрічались випадки укладення шлюбу без створення сім'ї, сімейним законодавством такі шлюби визнавались недійсними з мотивів їх фіктивності [9]. Це положення є необґрунтованим, оскільки народження і виховання дітей є наслідком шлюбу, а не обов'язковою ознакою. Шлюб можуть укладати особи, які в силу певних причин не можуть мати дітей. При цьому це не є перешкодою для укладення шлюбу. Головне, що зазначені особи бажають створити сім'ю.

На жаль, в законодавстві не має повністю сформульованого поняття шлюбу. Ст. 21 СК України передбачає, що шлюб є сімейним союзом чоловіка і жінки, що зареєстрований в державному органі реєстрації актів громадянського стану. Але це визначення не містить у собі важних ознак, які притаманні шлюбу:

- не має вказівки на наявність вільної згоди чоловіка і жінки (ст. 51 Конституції);
- не зазначено у визначенні принципу одношлюбності (моногамії) (ст. 25 СК);
- не зазначено, що подружжя мають рівні права та обов'язки (ст. 51 Конституції України);
- не йдеться мова про правові наслідки шлюбу, оскільки відповідно до ст. 36 СК шлюб є підставою для виникнення прав та обов'язків подружжя.

Враховуючи вищезазначене, можна дати наступне визначення поняття шлюбу: шлюб є вільним, моногамним, рівноправним союзом чоловіка і жінки, укладений з дотриманням порядку і умов, передбачених законом, та який породжує між подружжям взаємні особисті і майнові права і обов'язки.

Бажаючи підкреслити ті чи інші особливості шлюбу як правового явища, вітчизняні та закордонні юристи визначають його як договір, союз, статус [10], інститут особливого роду [11] або правовідношення комплексного характеру [12].

Існує декілька правових теорій, що пояснюють правову природу шлюбу. У найбільш загальному виді їх можна звести до розуміння шлюбу як догово-

ру, як таїнства і як інституту особливого роду (*sui generis*). Теорія шлюбу як договору бере свій початок у Давньому Римі. У римському праві класичного періоду всі основні форми вступу до шлюбу носили ознаки простої цивільної угоди. Даний підхід був насамперед пов'язаний з тим, що правовому регулюванню в Римі піддавалася тільки визначена сфера шлюбних відносин, їхня цивілістична сторона, їх моральна і сакральна (прилучена до сімейного культу) області зовсім справедливо залишалися за межами права.

Надалі канонічні норми додають інституту шлюбу характер містичного таїнства, підкреслюючи його духовну сторону. Класичним канонічним поняттям шлюбу стає уявлення про нього як про «саме повне (у фізичному, моральному, економічному, юридичному, релігійному плані) спілкування між чоловіком і жінкою». Таким чином, в орбіту права попадають не тільки правові, але й етичні, релігійні і деякою мірою фізичні елементи шлюбу.

У шлюбі можна було виділити різні групи відносин: духовні, фізичні і матеріальні. Духовні і фізичні елементи шлюбу, безумовно, не можуть регулюватися правом, і з цим погоджуються практично всі сучасні і дореволюційні вчені. Однак такий поділ відносин, що складають шлюбний союз, був одержаний не відразу.

Історичний розвиток уявлень про шлюб відбувався таким чином, що на місце релігійних уявлень про шлюб, а іноді і разом з ним встали етичні уявлення. Поняття шлюбу у цій концепції виводиться не з освячення його церквою (чи не тільки з нього), але з відповідності шлюбного союзу моральній природі людини. Шлюб розглядається при цьому вже не як таїнство, але і не як договір, а як інститут особливого роду. Право повинно було стояти на стражу цього встановлення, при цьому шлюб знову попадав у сферу дії права цілком, у всім різноманітті складових його відносин.

Недоліком цієї теорії є перенесення етичних уявлень про шлюб в область права. Право, безумовно, повинно будуватися відповідно до етичних уявлень своєї епохи. Але право не може цілком містити у собі етичні норми. Крім того, шлюбні відносини настільки тісно пов'язані з глибинними основами людського існування, що найменша спроба права вторгнутися в інтимні чи духовні взаємини подружжя може привести до зазіхання на людську особистість і її найважливіші права.

У сучасному суспільстві неможливе нав'язування всім його членам єдиних уявлень про шлюб. Тому право, ґрунтуючись на моральних нормах, повинне охоплювати лише ту сферу шлюбних відносин, що, по-перше, піддається правовому регулюванню, а по-друге, має потребу в ньому.

Поступове усвідомлення необхідності такого поділу все-таки пробиває собі дорогу. Одночасно з цим відроджується інтерес до концепції шлюбу як договору. «Згідно з поглядами, що склалися у Франції, — пише з цього приводу К. Д. Каверін, — шлюб по своїй духовній стороні є таїнство і як таїнство підлягає веденню церкви, але як світська установа, що впливає з контракту і на ньому засноване, шлюб є цивільний інститут».

Дане визначення відповідає і сучасній ситуації. У тій частині, в якій шлюбні

відносини регулюються правом, — це цивільно-правові відносини. В іншій своїй частині, що знаходиться у релігійно-етичній чи просто етичній сфері, шлюб може розглядатися як таїнство, як містичний союз, що припускає найбільш повне спілкування, або навіть як засіб досягнення визначених вигод — усе це знаходиться за межами права.

Етична оцінка свого шлюбу — суцільно особиста справа кожної подружньої пари, вона залежить винятково від їхнього релігійного, філософського й етичного уявлення. Нав'язування таких уявлень ззовні є не що інше, як зазіхання на волю світогляду особистості. Католик може вважати свій шлюб не розірваним і, навіть одержавши розлучення у світській установі, не допускати для себе можливості вступу в новий шлюб. Подружжя, які уклали шлюб з чисто матеріальних спонукань, можуть вважати, що всі їхні права й обов'язки випливають з укладеного ними правочину, і держава визнає такий шлюб дійсним, оскільки мотиви укладання шлюбу не мають правового значення. Усе це не байдуже до релігії і моралі, але і те й інше може бути в різних людей різним, і визнання цього факту є однією з найважливіших гарантій людської волі.

Г. Ф. Шершеневич вважав, що підставою виникнення і шлюбу, і цивільного зобов'язання є договір, але шлюбне правовідношення, на його думку, не є цивільним зобов'язанням. Відмінності шлюбу від зобов'язання він бачить у тому ж, що і І. Кант: «Коли договір спрямований на виконання однієї або декількох дій, то наслідком його буде зобов'язальне відношення. Шлюбне ж співжиття не має на увазі визначених дій, але спілкування на все життя має, за ідеєю, моральний, а не економічний зміст» [13]. У такий спосіб Г. Ф. Шершеневич визнавав юридичний факт, що породжує шлюбне правовідношення, договором, відношення ж виникає на його основі, він теж відносив до інститутів особливого роду.

Практично всі сучасні вчені в нашій країні відмовляються визнавати угоду про укладання шлюбу цивільним договором. Основні їхні доводи зводяться до наступного: по-перше, вони вважають, що метою висновку шлюбу є не тільки виникнення шлюбних правовідносин, але також і створення союзу, заснованому на любові, повазі і т. п. [14]. Другим доводом служить те, що вступаючи до шлюбу, майбутні подружжя не можуть визначити для себе зміст шлюбних правовідносин, їхні права й обов'язки визначені імперативними нормами закону, що нетипово для договірних правовідносин.

Наприклад, О. С. Іоффе відзначав, що шлюб виникає на підставі юридичного акту, зробленого з наміром породити правові наслідки. У цьому виявляється подібність шлюбу з цивільною угодою. Але, проте, соціальний зміст і правові особливості шлюбу в суспільстві, на його думку, виключали класифікацію шлюбу в якості однієї з різновидів цивільно-правових угод. Угода має юридичною метою створення для її учасників конкретних прав і обов'язків. Шлюб, заснований на любові, а не на своєкорисливих майнових інтересах, такої правової мети не переслідує. Метою вступу до шлюбу О. С. Іоффе називав бажання одержати державне визнання створеного союзу, «основа якого — взаємна любов і повага — не входить у його юридичний зміст. Тому шлюб може припинитися

у будь-який час, як тільки ця основа буде підірвана, що неможливо у цивільних угодах» [15].

Проте, деякі автори вважають, що угода про укладання шлюбу по правовій природі не відрізняється від цивільного договору, вважаючи, що воно регулюється правом і породжує правові наслідки, а тому є договором.

М. Антокольська зауважує, що «воля осіб, що укладають шлюб, спрямована на досягнення цілого ряду наслідків, як правових, так і не правових» [16].

Необхідно говорити про два типи мети угоди про вступ до шлюбу. Одна мета неправового характеру, що обумовлена соціальним змістом шлюбу, визначається мотивами любові або іншої взаємної прихильності. Вона не пов'язана з угодою про вступ до шлюбу як правовим явищем і ніяк не впливає на неї. Інша мета — одержати законний статус подружжя, тобто той правовий результат, на який спрямована воля сторін, хоча і з низкою неправових наслідків. Це і є метою угоди про вступ до шлюбу як правочину [17].

Угода про вступ до шлюбу тягне по суті виникнення певних юридичних наслідків. В літературі існують три основні точки зору з цього приводу. Відповідно до них укладання шлюбу тягне виникнення: 1) договору; 2) шлюбного (подружнього) правовідношення; 3) спеціального правового статусу (статусу подружжя).

На думку прихильників договірної концепції, елементи цивільно-правового правочину виявляються на всіх стадіях існування шлюбу: від укладання до припинення [18].

Поряд з договірною концепцією існує інша в сімейному праві правова думка, що в результаті укладення шлюбу виникає шлюбне правовідношення. Зокрема, Є. Ворожейкін зазначає: «...права й обов'язки подружжя — і особисті, і майнові — існують у рамках єдиного подружнього правовідношення... При цьому шлюбне правовідношення виникає у зв'язку з єдиним актом — укладанням шлюбу» [19].

Проте, в юридичній літературі існує думка, що шлюб необхідно розуміти як спеціальний правовий статус, який надає окремій особі, яка укладає шлюб, нарівні з іншими цілий комплекс можливостей у вигляді статусних прав. Реалізація їх відбувається в рамках конкретних правовідносин і залежить від волі суб'єкта, який, незважаючи на факт настання необхідних умов, може відмовитися від реалізації наданого права (наприклад, права на аліменти) [20].

Проте, надаючи визначення шлюбу, необхідно враховувати всі вимоги, що до нього висувуються, і не варто говорити про шлюб як про правовий статус, скоріше слід більш розширено підійти до шлюбу як до правовідношення.

Вимоги держави щодо укладання шлюбу виражаються у встановленні законних умов укладання шлюбу, що стосується певних особистих властивостей і правового статусу осіб, що мають намір укласти шлюб. Ці умови встановлюються з метою забезпечення створення тільки здорових, міцних зв'язків сімей і запобігання укладанню таких шлюбів, з приводу яких існує велика імовірність, що створена на їх підставі сім'я не зможе належним чином виконувати свої суспільні функції.

Література

1. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. — М., 1915. — Т. 2. — С. 263.
2. Юридический энциклопедический словарь / Под ред. А. Я. Сухарева. — М., 1984. — С. 28.
3. Бошко В. И. Очерки советского семейного права. — К.: Паук. думка, 1952. — С. 193.
4. Маслов В. Ф., Пушкин А. А. Советское семейное право. — К., 1981. — С. 63.
5. Оридорога М. Т. Вопросы семейного права. — К., 1969. — С. 36.
6. Рясенцев В. А. Семейное право. — М., 1971. — С. 67; Кисіль В. І. Молодим про сімейне законодавство. — К., 1990. — С. 11.
7. Свердлов Г. М. Советское семейное право. — М., 1958. — С. 96.
8. Повохатська Я. Щодо правової природи шлюбу // Право України. — 2002. — № 4. — С. 135.
9. Кодекс о браке и семье: Пауч.-практ. комент. — Х.: Одиссей, 2000. — С. 118; Сімейний кодекс України: Пауч.-практ. комент. — К.: Істина, 2003.
10. Повохатська Я. Вказ. праця. — С. 131.
11. Загоревский А. И. Курс семейного права. — О., 1909. — С. 5.
12. Ворожейкин Е. М. Семейные правоотношения в СССР. — М., 1972. — С. 93.
13. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права. — М., 1971. — Т. 1. — С. 160.
14. Печалева А. М. Брак, семья, закон. — М., 1984. — С. 120.
15. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права. — М., 1971. — Т. 1. — С. 160; Иоффе О. С. Советское гражданское право. — Л., 1965. — Т. 3. — С. 187.
16. Аптокольская М. В. Семейное право: Учебник. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2000. — С. 111.
17. Повохатська Я. Вказ. праця. — С. 133.
18. Азимов Ч. Н., Явор О. А. О природе брака // Семья в кризисном социуме: Сб. тез. докл. и сообщ. — Х., 1994. — С. 87.
19. Ворожейкин Е. М. Вказ. праця. — С. 93.
20. Повохатська Я. Вказ. праця. — С. 133.

УДК 347.5

*Н. Ю. Голубева,
аспірантка кафедри цивільного права ОНЮА*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ПУБЛІЧНОЇ ОБІЦЯНКИ ВИНАГОРОДИ БЕЗ ОГОЛОШЕННЯ КОНКУРСУ

Публічна обіцянка винагороди без оголошення конкурсу (далі — публічна обіцянка винагороди) — новий інститут українського цивільного права. Включення публічної обіцянки винагороди в цивільний кодекс України відповідає тому широкому використанню даного інституту, який склався на практиці, і насамперед у відношеннях громадян. Найбільш типові життєві ситуації при яких виникає потреба в публічній обіцянці винагороди, — пошук зниклої домашньої тварини, загублених документів, речей, іншого майна, розшук без звістки зниклої особи і т. п.

До прийняття ЦК 1963 р. інститут публічної обіцянки винагороди окремо не регулювався цивільним законодавством.

З прийняттям ЦК України 1963 р. починається новий етап у розвитку інституту публічної обіцянки винагороди. Цей інститут хоч і не здобуває окремого місця у ЦК, але у кодексі 1963 р. регулювалися відносини, що впливають